

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.553(477)

Бутирін Є.О.

Донецький державний університет управління

ФЕНОМЕН МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ ХІХ СТ.

У статті розглянуто проблеми поняття місцевого самоврядування в українській політико-правовій думці ХІХ ст. Визначено, що українська політико-правова думка щодо сприйняття феномена місцевого самоврядування була невіддільна від непересічних особистостей які її творили. М.П. Драгоманов створив політичну філософію соціального й національного єднання на ґрунті федералізму, сутність якої крилася в громаді як в організованому самодержавному співтоваристві з низу до верху (недоторканість основних прав і місцевого самоврядування, що забезпечені державним самоврядуванням на ґрунті народного суверенітету). Установлено, що громадський концепт став домінуючим в українській політико-правовій думці ХІХ ст., на відміну від російської, де були представлені всі концепти міського самоврядування. Пояснити це можливо наявністю національної ідеї, загроза якій, на думку українських мислителів, походила від держави.

Ключові слова: *міське самоврядування, державне управління, народ, земська реформа, децентралізація державної влади, громадська парадигма, український парламент.*

Постановка проблеми. Українське суспільство впродовж віків іноземного панування, перебуваючи під різними державними утвореннями, все ж зберігало єдність не завдяки владі, а всупереч їй, а також накопичило певний громадський потенціал самоврядування. Трансформація громадянського суспільства вимагає глибокого вивчення конституційно-правових аспектів організації і реалізації місцевого самоврядування в Україні, час і практика ставить нові доктринальні та конкретно-юридичні завдання. Використовуючи історичний досвід демократії в Україні, одночасно розбудовується і правова держава, і громадянське суспільство, зокрема міське самоврядування з власними соціокультурними та історичними традиціями, культурою та менталітетом українців.

Зазначимо, що у ХІХ ст. українська політико-правова думка щодо сприйняття феномена місцевого самоврядування була невіддільна від непересічних особистостей, які її творили. І це стосується не лише вчених-правознавців або викладачів вишів, які предметно займалися тими

чи іншими науковими студіями, писали дисертації та монографії. Не менший внесок у науку робили діячі, які присвятили себе служінню ідеї набуття Україною незалежності. Ці роздуми щодо самоврядування чинились у контексті осмислення проблеми набуття Україною незалежності, ідеї національного, політичного, економічного та соціального визволення українського народу. І майже всі, хто долучався до вирішення цієї проблематики, були одностайні – першим кроком на цьому шляху вони вважали боротьбу із самодержавством за перехід до конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочати слід з одного з керівників національного руху другої половини ХІХ ст., правознавця-науковця, юриста-практика, громадського діяча, зокрема гласного Київської думи, О.Ф. Кістяківського [1], якому притаманне реалістичне сприйняття й оцінка українського питання в обох імперіях. Щодо Російської, то перший крок до політичної свободи він бачив у створенні конституційної монархії, запропонувавши теорію прогресивного конституціоналізму. Головна ідея

полягала в тому, що лише в конституційній державі діють демократичні засади – місцеве та державне самоврядування, право зборів та об'єднань, реалізація яких можлива лише завдяки загальному виборчому процесу, праву відкликання посадових осіб, судової підзвітності чиновників, законності в діяльності органів влади [2].

Справу батька продовжив його старший син – Б.О. Кістяківський, який навчався у Швейцарії, Англії та Німеччині де познайомився з Г. Елінеком, М. Вебером та пройнявся ідеями. Він поділяв думку щодо необхідності співпраці між українцями російської та австрійської імперій. Як правник, Б.О. Кістяківський надавав перевагу правам свободи індивіду та захисту з боку демократичних політичних інститутів. Він уважав, що національні проблеми ніколи не візьмуть верх над універсальними людськими цінностями. Щодо боротьби за національні права, то вона є складником загальної боротьби проти самодержавства. Як і батько, Б.О. Кістяківський вважав, що лише конституційна державна форма може бути гарантією індивідуальних прав усіх громадян імперії [3].

Показовим є праворозуміння такої категорії, як «народ», яке запропонував Б.О. Кістяківський, стверджуючи, що народ є таким же невід'ємним елементом держави, як і влада. Більше того, в правовій державі народ є найважливішим елементом та дуже складною й багатоманітною системою, в правосвідомості якої знаходить своє вираження державна влада. Із правничої точки зору народ – це правовий союз, а держава – це правовий союз народу, який набуває свого завершення в органах влади. Народ відіграє подвійну роль. Він формує вищі органи державної влади, тому є суб'єктом влади, проте народ зобов'язаний підпорядковуватись приписам публічної влади, а тому є об'єктом влади. Піддається критиці як теорія народного суверенітету Ж-Ж. Руссо, де народ є суб'єктом влади, так і консервативна теорія права Е. Берка, яка сприймає народ лише як підданих. Більшість сучасних конституційних держав засновані на компромісі між ідеєю народного суверенітету та традиційною формою влади, створеною ще абсолютною монархією. Завдяки цьому компромісу в сучасних конституційних монархіях народ (хоча і не повністю) є носієм чи суб'єктом влади [4, с. 131–132].

Отже, реалізація в конституційній державі принципу народного суверенітету потребує від народу стати безпосереднім та активним учасником політичного процесу через народне представництво усіх рівнів. Завдяки народному пред-

ставництву і правам людини та громадянина, які гарантують самодіяльність як окремої особи, так і суспільних груп, вся організація правової держави має суспільний чи народний характер [4, с. 333].

Вираженням професійного юридичного ставлення до права, держави та політичної організації суспільства є правові погляди М.П. Драгоманова [5, с. 10]. Квінтесенцією політико-правових переконань видатного українця стала його програма, викладена в праці «Вільна Спілка», яка вперше була оприлюднена в Женеві та набула певного міжнародного резонансу. Одна з французьких ліберальних газет зауважувала, що М.П. Драгоманов написав свою працю під впливом федеративного ладу північної Америки, студія обґрунтована точним і всебічним знанням обставин у Росії. Федералізм для України вірогідний як шлях відродження державності, якщо демократизм стане умовою будь-якого політичного і соціального устрою [6, с. 393–394]. Сучасниця М.П. Драгоманова С. Русова зазначала, що задля забезпечення демократизму автор висував кілька умов – найширший розвиток місцевого самоуправління і повну автономію найдрібніших населених пунктів. І це навіть за тих умов, що тогочасна Франція була прикладом централізму, який паралізував найкращі форми місцевого управління в середині держави. Тільки широко поставлене самоврядування найдрібніших областей дійсно забезпечує всій масі населення користування правами людини і громадянина [6 с. 395].

Оцінюючи потенційні можливості Російської та Австро-Угорської імперій щодо соборності українських земель в єдину державу, М.П. Драгоманов надавав перевагу Росії. Він сподівався на створення децентралізованої федерації з обласним самоврядним устроєм. На думку П.Б. Струве, М.П. Драгоманов був перший, хто дав усій російській демократії широку і зрозумілу політичну програму, перший, хто різко і чітко пояснив російському суспільству суть і значення конституційного порядку, особливо прав особи, початків самоврядування [7, с. 10].

У своєму щоденнику О.Ф. Кістяківський, висловлюючись щодо брошури М.П. Драгоманова «Турки зовнішні і турки внутрішні», зазначав, що авторові необхідна політична свобода, всенародне земське представництво з контролем над діями виконавчої влади, з недоторканістю свободи особи, слова, зібрань, товариств [2, с. 305]. Федеральну систему М.П. Драгоманов уявляв собі як асоціацію общин, союз общин, який мав охопити український народ. Вільними можуть бути не-

ликі общини, асоціації, спілки общин, які б через делегатів вирішували свої проблеми. Зразковим є досвід Швейцарії та традиції козацької спільноти, яка тривалий час розвивалась як демократичне самоврядне воєнізоване й общинне суспільство.

Федералізм, за М.П. Драгомановим, є теорією пригнічених, недержавних народів проти панування державницької нації, тому як слов'яни й українці ми є друзями федеральної системи, тобто не стільки федералізму коронних країв, скільки федералізму народностей і широкого самоуправу земського і громадського [8, с. 218]. Самоврядність є тією базою державного устрою, що створює і перевіряє суспільство на демократизм. Майже всі питання політичного життя держави в наш час зводяться до питання про самоврядування, яке розкладається на два підрозділи: самоврядування загальнодержавне і самоврядування місцеве [9, с. 1].

Окрім федералізму, М.П. Драгоманов розглядав права людини як такі, що визначають межі діяльності державної влади. Він уважав, що не порушними є не тільки права осіб, а й природних груп (громад, товариств, національностей). Наголошувалось на тому, що справді вільними можуть бути тільки маленькі держави, тобто громади, товариства. Справді вільною спілкою може бути тільки спілка товариств [10, с. 295]. М.П. Драгоманов з острахом ставився до доктрини народного суверенітету, бо остання передбачає врахування волі більшості та створення централізованих колективних органів. Проте така централізована воля більшості часто є нетерпимою до прав меншості, тому саме система місцевого самоврядування є тою альтернативою, яка враховує інтереси та потреби всього народу. І це самоврядування має бути представлене сходами або ж вибраними зборами, перед якими повинні бути відповідальні всі службові особи, крім суддів, становище яких повинно бути визначено особливо [11, с. 11].

Отже, М.П. Драгоманов створив політичну філософію соціального й національного єднання на ґрунті федералізму, сутність якої крилася в громаді як в організованому самокерованому співтоваристві з низу до верху (недоторканість основних прав і місцевого самоврядування, що забезпечені державним самоврядуванням на ґрунті народного суверенітету).

У своїй творчості І.Я. Франко наполегливо доводив ідею справедливого суспільного устрою, який ґрунтується на якнайширшому самоуправлінні общин і країв, складених із вільних людей і поєднаних між собою вільною федерацією, що

ґрунтується на солідарності інтересів. Будучи ще й громадським діячем, він прагнув створити дієву систему місцевого управління, в основі якої повинна бути громада, яка б могла здійснювати представництво інтересів населення та вирішувати регіональні питання, будучи наділеною самими широкими повноваженнями. Бо коли громада зле впорядкована, як пише І.Я. Франко, бідна, темна і сама в собі розлазиться, то є очевидним, що й увесь побудований на ній порядок повітовий, крайовий і державний не може бути тривалий [12, с. 175–181].

Ще однією запорукою дієвості функціонування регіональної громади видатний українець уважав співпрацю регіонів між собою. Щоб кожна громада у своїх громадських справах мала повну самоуправу, могла б уходити у зв'язки та спілки [13, с. 161].

Цікавим є й підхід, за яким І.Я. Франко пропонував формувати громади. Потрібно збирати до купи людей одної думки, в'язатися у громади, спілки й товариства, по-перше, для того, щоб собі взаємно помагати у проясненні своїх думок, а по-друге, для того, щоби єднати свої сили для переведення в життя своїх жадань [13, с. 151–165]. Отже, спільна ідея повинна об'єднати людей, щоб представляти спільні інтереси.

Висвітлюючи розуміння та сприйняття феномена місцевого самоврядування українською правничою думкою, неможливо обійти увагою діяльність та творчу спадщину видатного письменника, правника, громадського діяча, засновника Наукового товариства ім. Шевченка О.Я. Кониського [14]. Не поділяючи багато в чому поглядів М.П. Драгоманова [15, с. 33–34] та І.Я. Франка [15, с. 70, 115], маючи до них навіть особисті претензії, в питанні щодо місцевого самоврядування ці підходи збігалися.

На думку О.Я. Кониського, міські та земські установи є прообразом громадського самоврядування. Він звертав увагу суспільства на те, що у пресі нищівної критики зазнали принципи самоврядування, на які спиралось Положення 1870 р. Зазначалось, що доки не відбудеться докорінних змін у міському положенні, дума буде становою, міські справи будуть у руках капіталістів, а міське господарство буде вестися тільки в інтересах невеликого прошарку населення; інтереси ж більшості, як класу бідняків, завжди будуть зневажатися по суті, а формально будуть обходитись «нестачею фінансів» [16, с. 775].

Земське та міське управління виникало і розвивалось не лише під впливом законів, а й на цілком

несхожому ґрунті. Представники земства виростили та виховувались на землі, а міський чиновник виховувався на папері і чорнильниці в атмосфері канцелярщини і за своєю природою є служивою людиною, підлеглою, людиною формалізму життя, а не його змісту. На відміну від них, дворянство, ще задовго до запровадження земських установ, було класом, що станово об'єднував освічених людей і мав самоврядування. Саме дворянство привнесло до земських установ традицію самоврядування та звичку до громадськості. Цих рис бракувало через неосвіченість чиновникам, як міщанам та купцям [17, с. 238].

О.Я. Кониський підкреслював, що треба цінувати чистоту подарованих Росії реформ, метою яких є піднесення громадської свідомості і громадської діяльності, а тому не можна байдуже ставитись до того, що підриває авторитет закону про самоуправління, а тим більше до фактів, які негативно впливають на суспільну мораль. Ці студії активізували громадську думку, наочно демонстрували позитивні та негативні зміни в суспільстві та містили слушні пропозиції щодо вдосконалення організації та діяльності органів місцевого самоврядування [18, с. 10].

Творчий доробок ще одного видатного українського політичного діяча, юриста за фахом, гласного Чернігівського земства, одного із засновників «Союзу Визволення» та конституційно-демократичної партії, депутата Державної Думи І.І. Петрункевича, містить модель місцевого самоврядування. Його державно-правові погляди спирались на природничу теорію права, яка почала своє наукове відродження в ХІХ ст. і на додаток до теорії природного права минулих століть, яка стояла на наявності у людини природжених прав та пріоритету, почала вести мову про постійну зміну змісту цих прав.

Основні складники зазначеної моделі викладені в запропонованих автором законопроектах: «Основному державному законі Російської імперії. Проекті руської конституції», «Про реформування виборів у земські та міські установи», «Про скасування земських начальників», «Загальних положеннях земської реформи» [19].

У поглядах І.І. Петрункевича, як і його українських однодумців, була присутня національна проблема, але він пропонував вирішувати її у комплексі з територіально-політичними питаннями.

Система місцевого самоврядування складалась із земських одиниць різного рівня: сільських, дільничних, повітових та губернських, а також земств місць. Земські установи набували максимум повноважень, які закріплювались статутно, без делегування від

органів державної влади, лише здійснення функцій відповідно до закону контролювалось державою. Формування органів відбувалось шляхом загального, таємного, прямого голосування [19, с. 45–76].

Саме принципи організації місцевого самоврядування стали тим вагомим внеском, який зробив І.І. Петрункевич у теорію місцевого самоврядування, і найбільш значущим серед них є принцип «субсидіарності», нині закріплений у міжнародних документах і прийнятій низкою цивілізованих країн світу, який у часи життєдіяльності І.І. Петрункевича розумівся як принцип розділення повноважень між різними рівнями влади у державі (центральною і місцевими) та виконання органами держави лише тих функцій, здійснення яких не під силу органам місцевого самоврядування [20, с.16].

На межі двох століть найвидатнішим представником «українського сепаратизму» опоненти називали професора М.С. Грушевського, а прихильники – провідником українського національного руху в Росії. Його великі наукові й суспільні заслуги, його надзвичайний організаційний талант створили йому великий авторитет і глибоку пошану [21, с. 28].

Політична діяльність М.С. Грушевського починається в Галичині, де він бере активну участь у створенні Української національно-демократичної партії. Партія ставила собі за мету створення в межах Австро-Угорщини, з територій заселених русинами, окремої провінції з широкою автономією в законодавстві й адміністрації та окремим національним сеймом.

Із переїздом до Російської імперії у 1905 р., М.С. Грушевський присвячує себе суспільно-політичній перебудові вже Російської імперії. У своїх статтях цього періоду, надрукованих у його журналі «Літературно-науковий вісник», він скаржився що українська маса все ще є безформним і пасивним етнографічним елементом, у який ще треба вдунути дихання національного життя, зв'язати суспільні класи і територіальні частини української землі свідомістю національної єдності і створити національну основу для розвитку культурної та суспільної еволюції [22; 23; 24]. «Того ж, що становить для нас задачу дня, якої не обійти, ані обминути не можна в поступовім руху нашої суспільності – розв'язання національної проблеми, того ніхто за нас не зробить. Тільки ми можемо і мусимо сповнити її: вдихнути в безформний і пасивний етнографічний елемент українських мас дух національного життя, зв'язати почутем національної єдності суспільні версти

й кляси та різні територіальні частини української землі» [24, с. 145–154].

Професор визнавав федеративні форми найбільш довершеним способом поєднання державного союзу з інтересами вільного розвитку національного і суспільного життя, але водночас він наполягав на здійсненні принципу національної автономії як однієї з основ нового державного устрою. Згідно з цим, територія, де переважає українське населення, повинна бути виділена з нинішніх адміністративних підрозділів поряд із перетворенням органів місцевого самоврядування на широких демократичних засадах, а також вона повинна отримати і самовизначення, керуватися народним представництвом у вигляді українського сейму, який вибирається загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням. Розкриваючи завдання і функції органів самоврядування, М.С. Грушевський пише, що для українського сейму і пов'язаних із ним органів управління і контролю потрібні широкі повноваження в місцевому законодавстві в розподіленні місцевими фінансами і обласним земельним фондом у місцевому самоврядуванні, в організації освіти і духовної, ділової, суспільної безпеки і коштів економічного розвитку [25, с. 16].

Конституційно-правовим студіям М.С. Грушевського судилося стати не лише суто теоретичними роздумами, а й мати можливість реалізуватися на практиці. Із проголошенням у листопаді 1917 р. III Універсалу постала потреба у власному конституційному законі, який розроблявся за безпосередньої участі М.С. Грушевського. У ст. 5 Статуту Української Народної Республіки зазначалося, що, не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації.

Статут установлював систему місцевого самоврядування, що створюється з громад, волостей та земель, у яких місцева влада належала безпосередньо радам і управам. І лише ті справи, що залишалися поза межами діяльності установ місцевої самоуправи, передавалися на повагу вищій виконавчій владі – Раді народних міністрів [26, с. 73–76].

Ще один український мислитель та правник С.С. Дністрянський, формуючи власне бачення конституціоналізму, висловлював погляди дуже схожі з думками М.П. Драгоманова та його вченням про громадський рух щодо місцевого самоврядування в контексті суверенітету народу [27]. Видатний українець зазначав, що в конституції сам народ становить своє право, свою державу. Він може хотіти лише такого права і державного

ладу, який відповідає його народній владі, що протягом літ проявляється в його суспільному житті, в його народній історії, його народній традиції [28, с. 235]. Полемізуючи із Ж.-Ж. Руссо, С.С. Дністрянський зазначає, що колективна воля, про яку йдеться в останнього, межує з принципом централізації влади та може бути реалізована лише через місцеве самоврядування й розвиток територіальної громади. Тому про справжній суверенітет може йтися за умов децентралізації [29, с. 28]. Цьому сприяє й розвиток громадського руху, інститути якого (громадські та професійні товариства в умовах новітньої держави) поступово переймають на себе окремі її функції. Ці товариства й корпорації почали в межах власної автономії сповнювати дуже важливі завдання державної спільноти та, перебравши організаційні форми, подібні до держави, відіграють вирішальну роль у судбі суспільства.

Висновки. Аналіз української політико-правової думки говорить про абсолютне домінування громадської парадигми у сприйнятті феномена місцевого самоврядування О.Ф. Кістяківського та його сина Б.О. Кістяківського, М.П. Драгоманова, І.Я. Франка, О.Я. Кониського, І.І. Петрункевича, М.С. Грушевського та С.С. Дністрянського. За наявності певних відмінностей та власного розуміння меж присутності держави в цих концептах були й такі принципи організації місцевого самоврядування, де погляди збігались. Наприклад, децентралізація державної влади; рівність людей перед законом; гарантії особистих прав і свобод людини; самоорганізація населення. Міське самоврядування сприймалося як прадавнє право громадян, що належить територіальній спільноті через її природу, а не є дарованим державою чи ще кимось. І цей досвід надав підстави сьогодні окремим дослідникам продовжити тяглість традиції, наполягаючи на тому, що держава за допомогою правових заходів лише впорядковує, зовнішньо оформлює самоврядну активність територіальних громад, не встановлюючи її. Тим самим місцеве самоврядування проголошується явищем громадського, а не державного життя [30, с. 21–22]. Міське самоврядування є інститутом громадянського суспільства. Право ж на нього не дарується членам територіальної громади державою, а лише юридично закріплюється нею як об'єктивна закономірність [31, с. 24].

Громадський концепт став домінуючим в українській політико-правовій думці XIX ст., на відміну від російської, де були представлені всі концепти міського самоврядування. Пояснити це можливо наявністю національної ідеї, загроза якій, на думку українських мислителів, походила від держави.

Список літератури:

1. Усенко І.Б. Кістяківський Олександр Федорович // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка». 2007. 528 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kistyakivsky_O.
2. Див.: Кістяківський, Олександр Федорович. Щоденник (1874–1885) : у 2 т.; НАН України, Ін-т укр. археографії. Київ : Наукова думка, 1994. (Правнича спадщина). Т. 1. 644 с.; Т. 2. 582 с.
3. Кистяковский Б.А. Как осуществитъ единое народное представительство. Русская мысль. 1907. № 3, 4, 6.
4. Кистяковский Б.А. Философия и социология права. Санкт-Петербург: РГХИ. 1999. 800 с.
5. Сокурено В.Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века (М. Драгоманов, С. Подолинский, О. Терлецкий). Львов. 1966. С. 10.
6. Михайло Драгоманов: документи і матеріали. 1841–1994 рр. / НАН України, Ін-т археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; упоряд. Г. Болотова; Редкол.: І. Бутич та ін. Львів. 2001. 710 с.
7. Струве П. От редакции «Освобождения» // Собрание политических сочинений М.П. Драгоманова. С биографическим очерком и портретом автора. Paris: Издание редакции «Освобождения». 1905. Т. I. С. 10.
8. Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). Літературно-публіцистичні праці. У 2-х томах. Київ: Наукова думка. 1970. Т. 2. С. 218.
9. Драгоманов М. П. Восемнадцать лет войны чиновничества с земством = Dix huit ans de lutte de la Bureaucratie avec les zemstvos: отдельный оттиск из «Вольного Слова». Genève, 1883. 103 с.
10. Драгоманов М.П. Вибране («мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; Приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. Київ: Либідь, 1991. 688 с.
11. «Вільна спілка» – «Вольний союз». Спроба української політосоціальної програми: Збір та пояснення Михайла Драгоманова // Драгоманівський збірник «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / за ред. Т.Г. Андрусика. Львів: Світ. 1996. С. 7–73.
12. Франко І.Я. Що таке громада і чим вона повинна бути? // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко; Редкол.: Є.П. Кирилюк (голова) та ін. Київ: Наук. думка. 1985. Т. 44. Кн. 2: Економічні праці (1888–1907). С. 175–181.
13. Франко І.Я. Чого хоче Галицька робітнича громада? // Зібрання творів: у 50 т. / Редкол.: Є.П. Кирилюк (голова) та ін. Київ: Наук. думка. 1986. Т. 45: Філософські праці.
14. Усенко І.Б. КОНИСЬКИЙ Олександр Якович // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка». 2008. 568 с.: іл.
15. Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: наукове видання / упорядкування, передмова, примітки Т.П. Демченко, О.О. Мисюри. Чернігів : Просвіта. 2011. С. 33–34.
16. Кониський О.Я. Корреспонденция из Киева. Вестник Европы. 1882. Кн. 8. С. 771–778.
17. Переходовец О. Город и земство (письма к редактору «Земского обзора»). Письмо первое. Земский обзор. 1883. № 17. 4 ноября. С. 238.
18. Переходовец О. Город и земство (письма к редактору «Земского обзора»). Письмо второе. Земский обзор. 1884. № 1. 2 марта. С. 7–10.
19. Основной государственный закон Российской империи. Проект русской конституции, выработанный группой членов «Союза освобождения». Paris: Societe nouvelle de librairie et d'edition. 1905. С. 45–76.
20. Мазур Г.П. Державно-правові погляди І. І. Петрункевича. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к. ю. н. за спец. 12.00.01- теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Харківський Нац. універ. внутрішніх справ. Харків. 2006. С. 16.
21. Винар Л. Автобіографія М. Грушевського з 1900 по 1920 роки, як джерела до вивчення його життя і творчості. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. 1974. С. 28.
22. Див.: Грушевський М. З біжучої хвилі: Перша річниця російської конституції. Літературно-науковий вісник. 1906. Річник IX. Т. XXXIII. С. 143–152;
23. Грушевський М. Справи українських катедр і наші науки. Літературно-науковий вісник. 1907. Річник X. Т. XXXVI. С. 43–57;
24. Грушевський М. На українські теми: При кінці року. Літературно-науковий вісник. 1907. Річник X. Т. XXXVI. С. 145–154.
25. Грушевський М. С. Наші вимоги. Український вісник. 1906. № 5. С. 16.
26. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософ. і соціол. думка. 1992. 272 с. С. 73, 76.
27. Див.: Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка; Фонд сприяння розвитку укр. правової думки та пропаганди державницьких традицій «Право для України». Львів, Жовква: Місіонер. 1999. 232 с.; Дністрянський С.С. Загальна наука права і політики. Прага: Наклад Українського Університету в Празі. 1923. Т. 1. 393 с.

28. Дністрянський С.С. Нові проекти українських конституцій. Воля. Відень. Т. 6. Ч. 5. 1920. С. 180–241.
29. Дністрянський С.С. Нова держава. Львів: Вид. «Українського скитальця». 1923. 30 с.
30. Батанов О.В. Деякі теоретичні проблеми співвідношення місцевого самоврядування та державної влади. Часопис Київського університету права. 2002. № 2. С. 21–30.
31. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства в Україні. Право України. 2001. № 12. С. 24–27.

ФЕНОМЕН МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ МЫСЛИ XIX В.

В статье рассмотрены проблемы понятия местного самоуправления в украинской политико-правовой мысли XIX в. Определено, что украинская политико-правовая мысль относительно восприятия феномена местного самоуправления была неотделима непосредственно от тех авторов, которые и создавали данный феномен. М.П. Драгоманов создал политическую философию социального и национального единения на почве федерализма, суть которой заключалась в общине как в организованном самоуправляемому мне снизу доверху (неприкосновенность основных прав и местного самоуправления, обеспеченные государственным самоуправлением на почве народного суверенитета). Проанализировано, что общинный концепт стал доминирующим в украинском политико-правовой мысли XIX в., в отличие от российской, где были представлены все концепты городского самоуправления. Объяснить это возможно наличием национальной идеи, угроза которой, по мнению украинских мыслителей, происходила от государства.

Ключевые слова: местное самоуправление, государственное управление, народ, земская реформа, децентрализация государственной власти, общинная парадигма, украинский парламент.

THE PHENOMENON OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINIAN POLITICAL-LEGAL THOUGHT OF THE XIX CENTURY

The article studies the issues of the local self-government concept in the Ukrainian political-legal thought of the XIX century. It is determined that the Ukrainian political and legal opinion on the local self-government phenomenon perception was inseparable from the outstanding individuals who created it. M. Dragomanov developed the political philosophy of social and national unity on the basis of federalism, the essence of which lay in the community, as in an organized self-governing community from the bottom to top, i.e. the inviolability of basic rights and local self-government, which were secured by state self-government on the basis of national sovereignty. It was established that the communist concept became the dominant element in the Ukrainian political and legal thought of the nineteenth century, unlike in Russia; all the concepts of urban self-government were presented. It can be explained by the presence of a national idea, the threat to which, according to Ukrainian thinkers, came from the state.

Key words: local self-government, state administration, people, zemstvo reform, decentralization of state power, community paradigm, Ukrainian parliament.